

## VII.

### Toroczkó vidéke és népe.

*Téglás Gábor-tól.*

A festői népviseletről, lakóinak szépségéről és példás szorgalmáról előnyösen ismert Toroczkói-völgy nem csak a tudósok, hanem az utazók érdeklődését is teljes mértékben kiérdemli. A magyar államvasutak keleti vonaláról két út vezet oda: egyik Gyéres állomásról Torda érintésével Borévig az Aranyos mentét követi s ott egyszerre Toroczkónak csap; a másik N.-Enyedről a Felenyedi-patak irányában s a gyertyánosi gyönyörű hasadékon át vezeti be a látogatót. Egyik, mint másik sok látnivalóval kínálkozik, s nem csupán a szakember, de a természet barátja is élvezettel szemléli a vadregényes vidéket, gyönyörű völgyalakulásokat és tanulságos közhetsorozatot.

Ha Torda felől indul ki kocsink, Várfalváig tág alluviális völgycsatornán élvezzük a jobbra-balra feltáruló nagyszerű kilátást. Jobb felől éppen a „Tordai-hasadék“ tágas kapuzata bámúl ki a Keresztes-mező kalásztengerére s hirtelen kidomborúl a környező hegyvidékből az a mészvonulat, mely Turnál Torda megett még alig észrevehetőleg bukkan fel a harmadkori képződvények alól s utunk irányában már az egész környéket domináló tetőkre szakadozva ragadja meg figyelmünket.

Várfalvánál utunk a diluviális fokterűre is felszalad egy kis ideig, de onnan csakhamar átfut az Aranyos bal partjára s a kimosási völgyek valódi prototypjébe mélyedünk. Várfalva és Borév közt ugyanis az Aranyos egy melaphyr-lánczolatot szel derékba s keskeny szorosában csakis az Offenbányára irányuló út férhet el nagy nehezen.

A melaphyr szirtfalak komor tekintetét az erdő dús lombja s páfrányok csoportjai leplezgetik el, míg a közvetlenül alattunk kanyargó folyó zuhogóival hoz élénkséget a természet ünnepélyes csendjébe. A minduntalan ismétlődő fordulókat változatos panorámája annyira kellemessé teszi az utazást, hogy szinte rosszúl esik, mikor Borévnél egy százados hidon a Torocz-

kói-patak torkolatához kell átfordulni. Innen kezdve ez a patak lesz útmutatónk; hanem a hegyalkotó kőzetek sorozata is változik. Kristályos palák—leginkább csillám-, chloritpalák—szegődnek mindjárt itt, a hídfe támaszául szolgáló Örvénykőtől hozzánk; bennebb kristályos mészfoglal tér, azután a melaphyrtér vissza, mígnem Toroczkó közelében a mészfoglal uralkodóvá, két párhuzamos láncolatban fejlődve ki jobb felől a Vidalykő, Tilalmas, Ordaskő időrongálta ormai válnak ki a láncolatból; átellenben egész Toroczkó-Szt.-Györgyig a Székelykő széles hegyháta nyújtózkodik el. Ettől különváltan a Hosszúkő és Malomkő nevű mészszirtek oly közel kanyarodnak az elébb leírt nyugati párkányhegységhez, hogy csupán egy kis patak, a gyertyánosi, szabadúlhat ki a róla elnevezett keskeny hasadékon. Hasonló szorosok rövid közökben tagolják az Erdélyi-Erczhegység szegélyét.

E láncolatban sötét, majd világos szürke, palás szerkezetű, kristályos mészfoglal a magasabb szintjákat, míg basisát brecciaformán veressel tarkázott réteg alkotja s az egész melaphyrra települt. E mészképződmény Vidalyon a Valea-Insenu-luiig (a Gyertyánosi-patak jobb ága) az ismételten fel-feltűnedező kristályos palákhoz, lennebb Felgyógynál pedig a verrucanóhoz társul. Biztos palaeonthologiai adatokat ugyan nem szolgáltat ez a mészfoglal, analógiát mutatván a Székelyföld ilyenmű képleteivel; azért dr. Herbieh\*) triaskorinak minősíti.

Ugyancsak eme szegélyhegység „Út alatt“ nevű lejtőjén Toroczkó és T.-Sz.-György között a szántóföldek mesgyéire kidobált mésztuskók kövületeikkel (Oppelia cf. compsa Oppel, Phylloceras tortisulcatum d' Orbigny) a malmot helyettesítő acanthicus rétegekre utalnak, ha mindjárt szálban az kideríthető nem is vala. Hasonló elszórtsággal lép fel a bitumenes caprotina-mészfoglal s csak az alsó neocomba tartozó s mészpadokkal változó márgaréteg foglal kiterjedtebb helyzetet a medence talpához közel a két szembeeső lejtőn. Végre a Székelykő vonalán a Hosszúkőtől a Malomkőhöz vezető nyereg legmagasabb pontját a felső tithon biztos kövületeit rejtő világos, sárgásfehér tömött mészkődarabok hintik be.

Az egész vidék felett uralkodó magaslatként e vonulatból a Székelykő emelkedik ki, mely épen azért kedvencz kirándulási helye a turistáknak és itt lakóknak egyaránt. Nem az Alpe-sek mészkő-övének megszokott típusát tünteti ugyan fel, mert egy mérföldnyi hosszú vonulatban kifejtett széles hegyhátat képez, mely egy mélyebb árok által van csak Vársziclája és

\*) Geologiai tapasztalatok a mészszirtek területén az erdélyi Erczhegység keleti szélén Dr. Herbieh Ferencz. Földtani Közlöny 1877 évf. 9. 10. 11. 12. füzet.

Hidasi-Gesztég nevű kettős tagozatra elkülönítve. Utóbbi a magasabb s ez se emelkedik 1133 méteren felül, de itt az erdélyi medence lankás vidékéről érkezve, e lankás szegély-hegység ellentéte a nagysági méreteket nagyban sokszorozza s főleg a toroczkói oldal meredek szakadéka meglepő látványt képez a legtapasztaltabb utazóra is.

A felvezető útát Toroczkóról a Kis-Kövecses erdején keresztül választhatjuk, mikor hirtelen meredekre kell ugyan mennünk, de közvetlenül a Vársziklájára jutunk. Toroczkó-Szt.-György felé is kerülhetünk s ekkor a Hidasi-Gesztégre kanyarog fel a sokkal kényelmesebb, de egyuttal hosszabb ösvény.

Mi mindkettőt megjártuk s jó gyalogolónak az előbbit, kényelmeskedő vagy lóháton utazónak az utóbbit ajánlhatjuk. Feljutva Toroczkó felől a Várhegy tetejére, egyszerre feloszlik előttünk a volt aranyosszéki falvak által benépesített harmadkori dombsorozat, melynek hullámzatossága az egykori denudatio mérveiről világosítja fel az észlelő utazót. Amott a messze távol ködében egyfelől a Maros kanyargó tükrét csillogtatja fel; túlfelől még éjszak és kelet felé a félkaramban tovasiető Aranyos szalagján felül a Mezőség halmos tája felett egészen a Czybles és Hargita trachit-lánczatáig vezeti el tekintetünket. S ha sarkon fordúlva a nyugati párkány szélére lépünk: egyszerre szédületes mélység tátong onnan reánk; hanyathomlok alázuhanó sziklafalazatban szakad meg az elébb még téres hegyhát, keskeny rovátkáin aláomló szirtlarabokat csupán porlékony törmelék alakjában törve meg, s hatalmas kőfolyásokban zúdítva a nagyobb omladványokat alá. Még a csérjék is csak ritkás szálakban tengődnek e meredeken, bárha a Kis-Kövecses oldalán látható erdő után e sivárságot inkább az oktan erdőirtás gyászos vívmányaként vagyunk kénytelenek tekinteni. De ha a szirtlépcsőket mindjárt nem díszítik is kiterjedt erdőségek s vékony Poa trivialis szalagok mellett azok hiánya első tekintetre nagyon is szembeötlik; lent a csendes völgy ölen viruló mezők, rétek himes szőnyegétől körülfutva ott látjuk Toroczkó, Toroczkó-Szt.-György házseit, mint ama mozgalmas élénk tevékenység forrásait, mely az elkietlenült oldalon szorgalmas munkájával szántókat varázsol elé s már külsőleg emeli a látókép benyomásainak felemelő hatását, és ha a „Várhegy“ lapos fensíkjáról a tőle egy mély nyereg által elválasztott s jóval magasabb Hidasi-Gesztégre helyezkedünk át, látókörünk még jobban kitágul s főleg amarra keletnek a Maros és két Küküllő felső vidékeit jelző völgynyilatok irányában a határszéli hegységek mindig bizonytalanabb körvonala olvad össze a horizont peremjének meleg violaszíneivel. Dél felé a Maros tükre villan fel a feléje lejtő hegyek lába alól, hogy egy csavarulattal a Pilis

irányában eltűnjék s odább már más vidék mosolygó keretében űzze tekintetünkkel kápráztató játékát.

Átellenben velünk a Vidalykő, Tilalmas, Ordaskő, lennebb a Nagy-Enyedre vivő útszorost domináló Csetátye képezik ama lánczolat első szemeit, mely rövid megszakításokkal Gyulafehérvár mögé kanyarúl be, hogy az erdélyi Hegyalja festőiségének legszebb alkotó részét, a Kecseköt és Csáklyaköt, helyezze az alsó Marosvidék fölé.

A hegyrajzi alakzatok eme sokfélesége mellett azonban közzetani és rétegzési tekintetben is vajmi sok meglepő vár itt a látogatóra. Ez főleg Toroczkó-Szt.-György felől jöve ötlik jobban szemünkbe, mert a hegység egy harmadáig csillámban dús homok palás rétegein kapaszkodunk fel, melyről egy erdős melaphyr-nyeregbe kanyarog az ösvény. A cserjés erdő között gazdag hegyi flóra által szegett lankás út vezet elé a Hidas-Gesztteg háta mögött, miközben kényelmesen kivethetjük, hogyan választja el a sötét-zöldes melaphyr a Rákos és Hidas felett tovább futó Hosszúkő s ezzel összefüggő Malomkő medrét a Hidas-Geszttegtől, hogy utóbb ezt is szintúgy elkülönítse ikertársától, a már említett Várhegy sziklájától. Kettőjük között a Lajos-csúcsa képezi a kapcsolatot, mely alulról a hegység egyik tagjául tűnik fel, de rája jutva alatta a Nagy-Árok nevű szakadéokban a határvonal legott felismerhető. Ezen az árkon erősebb fejű és tüdejű emberek leghamarább kijuthatnak Toroczkóról a tetőre is, s a szegény hidasí favágó emberek télvíz idején marhájukat megkimérendők ennek széléig szállítják el facsomójukat, onnan alászáncáztatva, nehogy portékájuknak lába keljen, ők maguk is hanyat-homlok veszélyes salto mortalék közt utánna csuszkálnak.

A párhuzamos szirtsor közé ékelt teknődéd medencze 540 méter magasságban fekszik, épen ezért a Maros és Aranyos vízválasztója. És bármilyen szűk terület ez, rajta egymásután sorakoznak Toroczkó, ettől keletre Toroczkó-Szt.-György, még odább Gyertyános és Bedellő, összesen tehát négy helység. A két utóbbi tisztán oláh község s szegényes külsejével semmi felőlőt nem nyújt, míg a két előbbit túlnyomólag magyarok lakják, s főleg Toroczkó kőházaival városi jelleget mutat. Toroczkó-Szt.-György már szegényesebb külsejű helység, házai jobbadán szalmafedelűek főleg 1849 óta, mely évben a szomszéd oláh lakosság felperzselte. A helység összes lakossága csupa 783, s ezis három egyház, ú. m. unitárius, mely legnépesebb, róm. kath. és ev. ref. közt oszlik el. A ref. egyház az 1849-iki pusztulás óta romban van s lelkészt sem tartanak a hivek; de a két társegyház létezik, habár a róm. kath. jobbadán a Thoroczkay-család patronatusságának köszöni fenn-

állását. Toroczkó 1737 lakosa csekély kivétellel magyar és az unitárius egyház hive. A lakosság magatartásán is meglátszik, hogy szabad bányaközség lakói, s jobbágyságban nem görnyedtek. Ők szolgáltatták Jókai „Egy az istén“ című regénye több részletének tárgyát. Eredetileg még II. Géza által Stajerországból behozott német colonia kezdte itt a bányászatot, hanem időfolytán elmagyarosodtak s az őket környező oláh elem közepette ritka szívfóssággal tudták nyelvüket, festői viseletüket és szokásaikat megőrizni.

Földjük silány, de azért a két lejtőn, a mennyire felhatolhatnak, minden talpalatnyi földet szorgalmasan megművelnek, s a szó szoros értelmében kőbe vetik gabnájukat. A szűk határ azonban így se fedezi életszükségleteiket s kereskedelem és fuvarosság által pótolgatják a hiányt.

Az Aranyos völgyén s az arany vidékén szerte-széjjel minden útszéli korcsmában ott találjuk a róka-prémes ködmenű, bojtos csizmájú, szálas termetű toroczkai bérlőt, ki alig várja, hogy egy pár száz forintocskát összekuporgathasson, aztán ismét kedvelt hegyei közé vonul vissza, honnan sem a szerencse el nem csábítja, sem a balsors végleg ki nem űzheti. Valóban példabeszédszerű az ő localis patriotismusok, kik már az Aranyos völgyén is „odakinn az országban“ érzik magukat s végleg el nem tudnak igénytelen helységüktől válni. Épen e rajongó tűzhely-szeretet miatt ritka kivételkép jut el azután egy-egy tanuló felsőbb tanfolyamokra, mert még az V. VI. gymnas. osztályt végzett ifjak is készek visszatérni az ősi hajlékba egyszerű paraszt gazdának.

A vagyonosság csökkenése ősi szokásaikból sok sallangot, de egyszersmind költői részletet koptat le. A toroczkai lányok lakodalmát heted-hét vármegyére szóló lakzival ülték meg e század első felében is még, hanem mai napság ritkán harsan fel azokon zeneszó s csak úgy csendben veszik fel tiszteletes uram áldását. A liliumtermetű, búzavirag-szemű hajadonok szépsége nem hanyatlott legkevésbé, úgy hogy bátran énekelhetik magukról, hogy

Jár utánam  
Három falu legénye.

Utóbbi időben azonban a súlyos életgondok elhajtják őket is a nagy városokig, hol feltűnő szépségüknek akár hányan áldozatai is lesznek. Az általános védkötelezettség folytán bekövetkezett hosszú távollét bizonytalansága is lazította a régi erkölcsöket s a valódi Gretchenek, fájdalom, már nem kezdnek itt sem a ritkaságok közé tartozni. A vallásos élet azonban maig is példás tisztelettel folyik s olyan épületes vasárnapi isteni tiszteletet ezen a környéken nem látni sehol, mint itt. Már a reg-



geli órákban ünnepi díszben lépegetnek lányok, ifjak, házasok egyaránt a piacz közepén álló templom elébe. A fiatalság a harang első kondulásával felvonúl a karzatra s ott szent lelkesedéssel rágyújt az invocatio éneklésére. Majd a tisztos vénnek jelt adnak példájukkal az általános bevonulásra. Ők maguk az első székekbe helyezkednek s mögöttük a fiatal házasok sorakoznak. A nők az orgonával átellenében ismét illő becsület-tudással foglalnak helyet. Jaj volna a fiatal lánynak, ki néném-asszony elébe merné tenni lábát. No arról vecsernye előtt (délutáni isteni tisztelet) a kapuk elé fedeles padokon rögtönözve összekoppanó „ítélőszék“, tudom, menten statariumot is tart s szegedi szappan nélkül is úgy megmosdatja, hogy minden nemzetsége megemlegeti. Bemenet közben a birkaprémés, aranysojtós és kék zsinorral kiteremtettézt ujjatlan mentét is illő módon úgy kell összefogni minden tisztességes fehér személynek, hogy keze feje az alúl valahogy ki ne kandikáljon. Az ezer ránczú szoknya alúl a szív-idomra vágott piros csizmának se szabad igen kilátszani s a fiatal lányok karcsu termetét még egy ránczba szedett palást fogja be, úgy hogy csupán a kürtő-idomú párta árulja el minőségüket. A templomi énekekben azonban ugyanis illő dolog a hajadonoknak részt venni, s néha napján úgy el is viszik nagy buzgalmukban a zsoltárokat, hogy kántor uram oda fenn az orgona megett iskolás fiaival alig győzi helyrezoikkenteni a kizökkent áriát. Az egy élő istenről (unitáriusok) tartott épületes predicatio alatt jól kipihenvén a heti nehéz fáradalmaikat alig várják, hogy terített asztalhoz szabaduljanak, mert jöllehet ma a régi bányászéletnek csak árnyéka maradt fenn, ünnepeken azért a földi javakból még mindig bőven kiveszik jussukat, s a czinczogó hegedűszó és felhangzó táncz-zaj jó messzire hirdeti a jövővénynek, hogy itt is igaz a német példaszó, mely szerint „Bergleute sind gute Leute.“

Sajnos azonban, hogy a régi bányász-szerencse hanyatlóban van s a derék népet elszegényedés környezi.

Régibb időkben a nemes fémbányászat is sokat hozott a konyhára, s a Vidalyi-hegység külső oldalán a régi ezüst- és aranybányák maig felismerhetők. A Kis-Topoly nevű ezüsbánya még 1600-ban beomlott, de a mult század végén újból munkába vették; másik ezüst-bányájuk a Mezőség volt. Egész 1844-ig kir. aranybeváltó hivatal székelte itt s még 1820-ban is működött egy aranyúzda.

A nemes fémbányászat kimaradásával az egykor virágzott vasbányák is majdnem kimerültek s a kohászat is évről-évre összebb szorúl. Régebben 20 „verő“ működött, évente átlag 10 ezer vasat producalva, holott 1879-ben a verők 9-re apadtak s az évi vastermelés alig közelíté meg a háromezer méter

mázsát. 1837-ben 15 verő működött s ezek közül legtöbbet dolgozott fel a „Kőverő“ (900 mázsa), a gr. Thoroczkay 230 mázsát s a többi még kevesebbet a családok és nemzetségek vagyoni és munkaerejéhez képest. Ma azonban mikor a vas ára felényére süllyedt s a szén a korábbihoz ötszörösen drágult, a kohók fentartása mind nehezebbé válik s korábbi számuk évről évre apadóban van.

Az idevaló legjobb vasérczek 60%-tőli fémvas-tartalommal bírnak s a szegényebb vasérczek számításba vételével is 4—4.5 mázsa vaskő kivántatik meg egy mázsa előállításához, a mi magában nem szolgálna még akadályul a bányászat felvirágzására, ha primitív technikájuk s százados gyakorlatuk megrögzöttsége nem akadályozná őket a chalybit-érczek kellő kihasználásában s az érczek vékonysága a bányauzem kiterjesztését nem korlátozná. Ily körülmények közt nem szállhatnak versenyre a kor kívánalmaihoz alkalmazkodó nagyobb bányákkal s az idevaló vashányászat, hacsak valami véletlen conjuntura vagy a kormány jóakaró gondoskodásából foganatosítandó szerencsés kutatások közbe nem jönnek, a teljes megsemmisülést ki nem kerülheti.

Ez a munkában edzett, szorgalmas, jóra való nép azonban megérdemelné, hogy hagyományos foglalkozásának megfelelő házi ipart honosítsunk meg közöttte. E célra a norimbergai árúk, kőcsiszolás, faragászat volnának legalkalmasabbak, s a kinek módja és befolyása volna egy ilyen vállalat letesítésére, az nem csak emberbaráti nemes munkát cselekednék, hanem a kis magyar oasis megmentése által szerzett hazafiui elévülhetetlen érdemeivel a nemzet elismerésére is méltóvá tenné magát. Részemről meg vagyok győződve, hogy a kit útja Toroczkó regényes vidékére vezet, az kivétel nélkül mind ilyen buzgó jóakarójává válik az idevaló lakosságnak; ép azért ohajtanám, hogy soraimat olvasva minnél számosabban kapjanak vágynat e völgyzug felkeresésére, mert kétségen kívül mindannyian szorgalmazni fogják a nép sorsának javítását is; s a mit egy nagy művelt társadalom erősen akar: az teljesedésbe is megy bizonyára.